

MILENIALISMUS I: LAZZARETTISTÉ

Milenialismus je ze všech primitivních hnutí, o nichž je zde řeč, nejméně omezován svou primitivností. Vždyť to jedině, co je na něm opravdu primitivní, jsou jeho vnější projevy. Podstata milenialismu, naděje na úplnou radikální přeměnu světa, která se odráží v miléniu, a svět zbavený všech současných nedostatků, se neomezuje jen na primitivismus. V současnosti tudíž všechna revoluční hnutí, alespoň pokud mají nějaké ideály, z definice obsahují „milenialistické“ prvky. To samozřejmě neznamená, že *všechna* revoluční hnutí lze pokládat za milenialistická v úzkém slova smyslu, natož pak za primitivní. Tento předpoklad do určité míry znehodnocuje knihu profesora Normana Cohna. Skutečně není možné pochopit dějiny moderních revolucí, aniž bychom si uvědomili, že mezi primitivními a moderními revolučními hnutími lze navzdory sdílené snaze o vybudování zcela nového světa objevit řadu rozdílů.

Typické evropské milenialistické hnutí starého stříhu se vyznačuje třemi základními charakteristikami. Zprvé,

je pro ně typické úplné a hluboké odmítnutí přítomného, zkaženého světa a vášnivá touha po světě lepším; jinými slovy: revolucionářství. Zadruhé, disponují do značné míry standardizovanou „ideologií“ chiliastického typu tak, jak ji analyzoval a popsal profesor Cohn. Před nástupem moderní sekulární revoluce je nejdůležitějším zástupcem této ideologie židovsko-křesťanský mesianismus. V prvním vydání knihy jsem zastával názor, že tato hnutí se vyskytují pouze v zemích ovlivněných židovsko-křesťansko-muslimskou tradicí; tento názor však již nepovažuji za udržitelný.⁹⁰ Náboženství jako hinduismus nebo buddhismus sice vytvářejí odlišné racionalizace milenalistických očekávání, ale zároveň dávají vzniknout celé řadě hnutí, která se těm milenalistickým zřetelně podobají. Zatřetí, milenalistická hnutí spojuje fundamentální neurčitost, s níž popisují, jak nová společnost ve skutečnosti vznikne.

Poslední jmenovaný bod je obtížné popsat blíže, neboť milenalistická hnutí na sebe berou celou škálu podob, od zcela pasivních na jedné straně, přes hnutí, která se přibližují k moderním revolučním metodám, až po hnutí zcela přirozeně splývající s moderními revolučními hnutími. Lze se však pokusit o následující vysvětlení. Moderní revoluční hnutí mají – ať už implicitně či explicitně – celkem přesnou představu o tom, jakým způsobem by nová společnost měla nahradit společnost starou; zásadní roli v těchto úvahách hraje jev, který bychom mohli nazvat „předání moci.“ Staří vládcí budou svrženi ze svých pozic; na jejich místo

⁹⁰ Práce Yoniny Talmon „Milleniarism“ (*Int. Encycl. Soc. Sciences* 1968) se stále drží staršího názoru; srov. dále J. M. van der Kroef, „Javanese Messianistic Expectations: Their Origin and Cultural Context“, in *Comp. Stud. in Society and History* I, 4, 1959, s. 299–323.

nastoupí „Lid“ (případně revoluční třída či skupina), „převzít“ jejich pravomoci a zavést určitá opatření – přerozdělení půdy, znárodnění výrobních prostředků a tak dále a tak podobně. Rozhodující je organizovaná snaha revolucionářů; často vznikají velmi důmyslné organizační doktríny, strategie a taktiky, které revolucionářům umožňují plnit jejich cíle. Revolucionáři mohou například organizovat masové demonstrace, stavět barikády, uspořádat pochod na radnici, rozdávat trikolory, vyhlásit jednotnou a nedělitelnou republiku, jmenovat prozatímní vládu, vyhlásit požadavek na ústavodárné shromáždění. (To zhruba odpovídá „praxi“ inspirované Francouzskou revolucí. Samozřejmě existují i jiné postupy). „Ryzí“ milenialistické hnutí však operuje docela odlišným způsobem, ať už vinou nezkoušenosti svých členů či omezeností jejich rozhledu, anebo v důsledku milenialistických předsudků a ideologií. Jeho členové neorganizují revoluci, ale očekávají, že se odehraje sama od sebe, prostřednictvím božského zjevení, znamení shůry nebo pomocí zázraku – prostě se nějak stane. Než k tomu dojde, je úkolem lidu shromáždit se, připravit se, vyhlížet znamení blížícího se soudného dne, naslouchat slovům proroků zvěstujícím onen velký den, zavést určitá rituální opatření, případně se očistit a zřít se marastu tohoto světa, aby mohli vstoupit do světa nového zářivé čistotou. Mezi oběma extrémními pozicemi – „ryzím“ milenialismem a „ryzím“ politickým revolucionářstvím – se nachází celá řada středních pozic. Milenialistická hnutí, o nichž zde hovoříme, nalezneme někde uprostřed: lazzarettisté se blíží prvnímu extrému a španělští anarchisté spíše druhému.

Když se milenialistické hnutí přemění v revoluční hnutí nebo se do něj začlení, podrží si první ze svých výše

zmíněných charakteristických znaků. Za normálních okolností opouští, alespoň zčásti, druhý znak a nahrazuje jej moderní (tj. sekulární) teorií dějin a revoluce: nacionalistickou, socialistickou, komunistickou, anarchistickou nebo jinou. Nakonec na základech svého revolučního ducha vztyčí nadstavbu moderní revoluční politiky: program, doktrínu předání moci a především systém organizace. Není to vždy jednoduché, ale milenialistická hnutí se liší od některých dalších hnutí zmíněných v této knize právě tím, že modernizaci nekladou žádné fundamentální překážky. Jak uvidíme, hnutí tohoto typu se úspěšně začlenila do moderních revolučních hnutí; a možná i do hnutí reformních. Pro historika zabývajícího se 19. a 20. stoletím je zajímavé sledovat, jakým způsobem k tomuto začlenění došlo, a proč k němu v některých případech naopak nedošlo. Tomuto tématu se budu věnovat ve dvou následujících kapitolách.

Rozpoznat racionální politické jádro milenialistických hnutí není vždy snadné, protože nedostatek sofistikovanosti a efektivní revoluční strategie je nutí hnát logiku revoluční pozice až na samotnou hranici absurdity či paradoxu. Milenialistická hnutí jsou nepraktická a utopická. Nejlépe se jim daří v neklidných dobách a s oblibou hovoří jazykem apokalyptického náboženství. Chování jejich členů a nezřídka i hnutí samotná proto působí poněkud nestandardním dojmem. Často se setkávají s nepochopením, jako například William Blake, který nebyl až donedávna obecně pokládán za revolucionáře, ale spíše za excentrického mystika a vizionáře s hlavou plnou jiných světů.⁹¹ Když se milenialistická hnutí rozhodnou vyjádřit svou

⁹¹ Moderní pohled na Blakea poprvé přinesl J. Bronowski, *William Blake, A Man without a Mask* (London: Pelican Books, 1944).

fundamentální nespokojenost s tímto světem, mohou se členové například do příchodu nového světa odmítnout vdávat a ženit, podobně jako stávkující členové milenialistického anarchistického hnutí ve Španělsku; když se rozhodnou vyjádřit své odmítnutí částečných řešení a drobnějších reforem, mohou se zřící požadavků na zvýšení mzdy (opět jako andaluští stávkující na začátku 20. století), přestože jim to nařizovali jejich nadřízení. Když se rozhodnou vyjádřit své přesvědčení, že nový svět se má zásadně lišit od světa starého, mohou podobně jako sicilští rolníci nabýt přesvědčení, že lze změnit i samotné klima. Jejich chování bývá extatické, a to do té míry, že je vnější pozorovatelé popisují jako masovou hysterii. Program hnutí však bývá tak vágní, že lze úspěšně pochybovat, zda nějaký program vůbec mají. Lidé, kteří nechápou jejich pohnutky – a často i lidé, kteří je chápou –, mají sklon interpretovat jejich chování jako zcela iracionální a patologické; v lepším případě je pokládají za instinktivní reakci na nesnesitelné podmínky.

Historik by se měl snažit porozumět logice věci a snad i skutečnosti – lze-li toto slovo vůbec použít –, z níž tato hnutí vycházejí, aniž by jim nutně dodával na smysluplnosti a zároveň ubíral na zvláštnosti. V opačném případě nelze revoluční hnutí pochopit. Právě kvůli jejich zvláštnosti o nich nedokážou ti, kteří nepochopí, o co vlastně běží, říci nic podstatného; ti, kteří je chápou, naopak nejsou schopni hovořit jazykem srozumitelným pro ostatní. Je velmi obtížné, ale o to důležitější pochopit onu utopičnost či „neuskutečnitelnost“, kterou nejprimitivnější revolucionáři sdílejí se všemi ostatními revolucionáři s výjimkou těch nejsofistikovanějších, a díky níž i moderní revolucionáři zakouší takřka fyzickou bolest, když si uvědomí, že příchod

socialismu neodstraní *veškerý* smutek a nářky, nešťastné lásky a chmury a nevyřeší ani nepomůže vyřešit *všechny* problémy světa. Literatura revolučního vystřízlivění je tímto zmarem prosáklá.

Zaprvé, utopismus zřejmě představuje nutný společenský nástroj, s jehož pomocí lze vygenerovat nadlidské úsilí, bez kterého není možné uskutečnit žádnou větší revoluci. Transformace, která byla výsledkem francouzské a ruské revoluce, je z pohledu historika skutečně obdivuhodná, ale odhodlali by se k ní jakobíni jenom proto, aby vyměnili Francii Abbé Prévosta za Francii Honoré de Balzaca? A začali by bolševici revoluci jen proto, aby směnili Rusko Antona Pavloviče Čechova za Rusko Nikity Chruščeva? Asi ne. Zásadní pro ně byla víra, že „jejich vítězství přinese nejvyšší stupeň lidské svobody a prosperity.“⁹² To se samozřejmě nestalo, i když výsledky jejich revolucí i tak stojí za to.

Zadruhé, utopismus se může stát společenským nástrojem, *protože revoluční hnutí a revoluce zdánlivě dokazují, že žádná změna není nemožná*. Hledají-li revolucionáři důkaz, že „lidskou přirozenost lze změnit“ – tj. že společenské problémy nejsou neřešitelné – mohou je nalézt v projevech změn v lidské přirozenosti, které tato hnutí v těchto okamžicích přinášejí:

Ten další, o němž sním svůj sen,
byl zpupný, hrubý piják...
A přec ho můj verš oslaví.

⁹² Zajímavou diskusi na toto téma nabízí M. Djilas, *The New Class* (1957), 32. Tato kniha je pozoruhodná pouze tím, že osvětluje psychologii revolucionářů, včetně autora samotného.

Též on odmítl účinkovat
v té komedii ohrané
jež se tak těžko strásá,
tak změněn v mocné proměně:
rodí se strašná krása.⁹³

Námětem Yeatsovy básně „Velikonoční povstání“ je vědomí *naprosté* změny; nejedná se o touhu po změně, ale o změnu, která se – přinejmenším pro tuto chvíli – stala skutečností, a jejíž ozvěna zaznívá ve verších: „změněn v mocné proměně: rodí se strašná krása.“ Svoboda, rovnost a především bratrství se na krátký okamžik mohou stát skutečností v průběhu velkých sociálních revolucí, o nichž revolucionáři, kteří je prožili, hovoří jazykem vyhrazeným pro romantickou lásku: “To ráno život byl jak sen. Však kdo byl mlád, cítil se jak v nebi.“ Revolucionáři si nejenže ukládají žít podle přísnějších morálních standardů, než které platí pro ostatní s výjimkou světců, ale uvádějí je do praxe právě v takovýchto okamžicích, přestože s sebou přinášejí značné technické obtíže, například ve vztahu mezi pohlavími.⁹⁴ V takových okamžicích vzniká miniaturní verze ideální společnosti, v níž jsou si všichni rovni a obětují vše pro všeobecné blaho, aniž by se vzdávali své individuality. Je-li to možné v rámci jejich hnutí, proč to není možné na celém světě?

⁹³ Cituji Valjův překlad básně; William Butler Yeats, *Slova snad pro hudbu: Výbor z poezie. Překl. Jiří Valja* (Praha: SNKL, 1961) s. 82. [Poznámka překladatele.]

⁹⁴ Djilas, *op. cit.*, s. 153. „Ten okamžik s sebou přinesl čistý, poctivý a vřelý vztah mezi muži a ženami: vztah, v němž se bratrská péče proměnila ve vášně bez sexu“, atd. Djilas má nepochybně na mysli období partyzánské války, když dále zdůrazňuje důležitost historického okamžiku („v předvečer bitvy o moc“, když „je obtížné rozlišit mezi slovy a skutky“), a zároveň si opakovaně všimá, že „takové morální zásady mají sekty“.

Co se týče širokých mas, které se mezi revolucionářskou elitu nepočítají: samotná možnost stát se revolucionářem a pocítit „sílu lidu“ je tak zázračná, že se díky ní nic nezdá nemožné. Těto logiky si dobře všiml pozorovatel sicilských Fasci: lze-li ze země z ničeho nic vydupat masové hnutí, jestliže tisíce probudí ze staleté letargie a defétismu jediný veřejný proslov, jak může někdo pochybovat, že se brzy dočkáme velkých světoborných událostí? Lidé *prošli* zásadní proměnou a prošli viditelnou transformací. Pracovali mezi nimi, dokonce i po boku dosud neobrozených, šlechtici, kteří se celý život řídili diktátem dobré společnosti – chudoba, bratrství, svatost a tak podobně – a podávali tak další důkaz o uskutečnitelnosti ideálu. O významu těchto místních apoštolů revoluce mezi andaluskými venkovskými anarchisty budeme hovořit později. Jejich přítomnost a tlak na revoluční elity, aby svým životem dávaly morální příklad ostatním, lze pozorovat v drtivé většině moderních revolučních hnutí: nevydělavat si víc a nežít si lépe, tvrdě pracovat, být „čistý“, obětovat své soukromé štěstí (jak je chápáno ve staré společnosti) před zraky společnosti. Když se do jejich jednání opět vetřou vzorce normálního chování – například po vítězství revolučního režimu – lidé si neřeknou, že změny, po kterých tak dlouho toužili, nelze uskutečňovat po delší časové období nebo mimo vybranou skupinu obzvláště odhodlaných jedinců, ale že došlo ke „zpátečnictví“ nebo ke „zradě“. Vždyť uskutečnitelnost a reálnost ideálních vztahů mezi lidskými bytostmi byla prokázána v praxi. Co může být přesvědčivější?

V opojných okamžicích nástupu a růstu milenialistických hnutí se problémy, kterým tato hnutí čelí, mohou zdát velmi prosté. O to složitější se ukážou být v období porevolučního vystřízlivění.